

TÜRKİYE'DE TÜM YÖNLERİ İLE SİYER ÇALIŞMALARI

SEMPOZYUM
TEBLİĞLER
KİTABI
2

Türkiye’de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu
Tebliğler Kitabı
Cilt II

ISBN

Takım: 978-605-85696-1-4

II. Cilt: 978-605-85696-3-8

Bu kitap, Meridyen Destek Derneği tarafından Sonpeygamber.info projesi kapsamında gerçekleştirilen Türkiye’de Tüm Yönleri ile Siyer Çalışmaları Sempozyumu’nda (9-12 Nisan 2015 – İstanbul) sunulan tebliğlerin derlenmesiyle oluşturulmuştur. Tebliğlerin içeriğinden yazarları sorumludur.

© Meridyen Destek Derneği | Kasım 2016 - İstanbul

İletişim / Contact:

Mimar Sinan Mah. Dr. Fahri Atabey Cad. No: 5 34672 Üsküdar – İstanbul – Türkiye
www.meridyendernegi.org – meridyen@meridyendernegi.org

Editöryal Sekreterya: Hatice Sarı Tan

Redaksiyon: Fatih Demir

Kapak: Salih Pulcu

Mizanpaj: Yunus Emre Kaya

Baskı ve Cilt: Seçil Ofset

www.sonpeygamber.info

www.lastprophet.info

www.derletzteprophet.info

www.posledniyprorok.info

www.ledernierprophete.info

www.hadisvesiyer.org

www.onlinehadis.com

www.onlinesiyer.com

www.sonpeygambercocuk.info

www.seerahforkids.info

www.peygamberinizinde.info

www.hadithandsira.info

Orta Çağ Batı Kitap Kültüründe Hz. Muhammed (sav) İmgesi

Ayşe Taşkent*

“Batı görsel kültüründe Hz. Muhammed (sav) imgesi” başlıklı tebliğimizde Avrupa’da Ortaçağ boyunca dolaşımda olan kitaplarda yer alan Hz. Peygamber tasvirlerini incelemeye çalıştık. Hz. Peygamber’in edebî/görsel tasvir ve temsilleri incelemeye çalıştık.¹ Hz. Peygamber’in edebî ve görsel tasvir ve temsilleri, Ortaçağ’dan modern zamanlara kadar kültürel, politik ve dinî bağlamda ele alınmıştır. Bu tür bağlamsal yaklaşımlar içinde yer alan Hz. Peygamber tasvirleri, Hristiyan dünyasının ihtiyaçlarına ve iç tartışmalarına göre 7. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar evrilerek yeni formlara sokulmuş ve manipüle edilerek kullanılmıştır. Tebliğimizin ilk bölümünde 8-15. yüzyıllar arasında tarihlenen Ortaçağ el yazmalarındaki Hz. Peygamber’in edebî ve görsel tasvirleri incelenmiştir. Yüzün üzerindeki Latin metninde Hz. Peygamber’in anıldığı ve tasvir edildiği görülmektedir. Bu etkileyici edebî külliyat, farklı türdeki metinler ile tamamlanmaktadır. Teolojik çalışmalar, evrensel tarihler, Haçlı Seferleri kronikleri, hacı anlatıları, misyoner raporları, peygamber biyografileri, nesir ya da nazım formunda yazılmış eserler ve Arapça metinlerin tercümelerini içeren zengin bir külliyat vardır. Sanatçılar, sadece kendi yeteneklerine başvurarak değil aynı zamanda toplumsal-sanatsal uzlaşılar çerçevesinde de edebî eserlerde ve el yazmalarında, Hz. Peygamber’in görsel tasvirini yeni bir ikonografi kurarak resmetmişlerdir. Tebliğimizdeki ikinci konu, 14-15. yüzyıllarda Dante’nin İlahi Komedya’sının

* Dr.

1 Tebliğimizde İslam dünyasında üretilen Hz. Peygamber tasvirlerine dair tartışmalar ve görseller dışarıda tutulmuştur. Bu konu ‘İslam Kaynaklarında Hz. Muhammed’in (Sav) Yazılı ve Görsel Betimlenmesi Hakkında Bir Değerlendirme’ başlıklı makalemizde tartışılmıştır. Bkz. *Tasvir: Teori ve Pratik Arasında İslam Görsel Kültürü*, Ed. Nicole Kançal Ferrari, Ayşe Taşkent, Klasik Yayınları, İstanbul, 2016.

ilham verdiği duvar resimleri ve el yazmalarında Hz. Peygamber'in ikonografisindeki büyük değişime ayrılmıştır. Söz konusu eserlerdeki imajları/tasvirleri; Miraç ve Şakku's-sadr (Peygamberin göğsünün yarılması) hadiselerine dair İslamî anlatının doğrudan ya da dolaylı olarak etkilediğine ilişkin tartışmalar da bu bağlamda ele alınmıştır. Bu dönemde temsil edilen Hz. Peygamber tasvirleri, aynı zamanda Ortaçağ ve Rönesans sanatındaki peygamber tasvirlerine hâkim olan ikonografinin belirli özelliklerini taşımaktadır. Son olarak tebliğimizde 16-19 yüzyıllar arasında üretilen basılı materyallerde Hz. Peygamber'in tasvirleri incelenmiştir. Günümüze kadar gelen çok sayıda basılı kitapta; Hz. Peygamber'in biyografisiyle ilgili yazılan eserlerde, Kur'an tercümelerinde ve Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili resimli tarihî eserlerde Hz. Peygamber resmedilmiştir. Seçilmiş imajların yakın analizi ve onlara eşlik eden metinler, Hz. Peygamber'in imaj/tasvir/temsiline yüzyıllar içerisinde nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber'in biyografisine birbirinden farklı edebî metinlerde yer verilmiş, yüzün üzerinde Latin metni 8. yüzyıldan 15. yüzyıla kadar Hz. Peygamber'i kendine konu edinmiştir. Bu metinleri edebî ve yazınsal özelliklerine göre üç gruba ayırmak mümkündür. Birincisi teolojik külliyatlardır ki bunlar misyonerlere has metinler olup apolojik ve polemik özellikleri ile öne çıkan metinlerdir. İkincisi şiir, beyit, nazım ve nesir formunda telif edilmiş metinlerdir ve eğitilmiş halkı eğlendirmek amacıyla yazılmıştır. Üçüncüsü ise Haçlı Seferleri hakkındaki metinler ya da Haçlı Seferlerine katılan hacı anlatılarının kroniklerinden oluşan kutsal ve/veya politik perspektifi yansıtan metinlerdir. Bu metinlerde Hz. Peygamber, üç paradigmatic imaj çerçevesinde tasvir edilmiştir. Birincisi '*yalancı tarihsel bir kişilik olarak Hz. Muhammed (sav) tasvirleri*'dir ki bunlar, İslam'ın gerçek doğasını ifşa etmek iddiasıyla (!) yazılmış metinlerde görülmektedir. İkincisi '*efsanevî Hz. Muhammed (sav) tasvirleri*'dir ve bunlar da dinleyicileri eğlendirmek yoluyla etkilemeyi hedefleyen metinlerde yer almaktadır. Üçüncüsü '*Tanrı Muhammed (sav) (!) tasvirleri*'dir ve Haçlı Seferleri için halkı cesaretlendirmek ve galibiyet kazanmaya motive etmek amacıyla yazılan metinlerde karşımıza çıkmaktadır. Bu edebî imajların her biri, uygun bir ikonografi ile verilmiştir. Peygamber'in tarihî ve teolojik kimliği, Hristiyan müminlerin gözünde etki uyandırmak için uygun bir ikonografi ile üretilmişlerdir.

En erkeni 7. yüzyılda Suriye'de ve son olarak 9. yüzyılda İspanya'da telif edilen teolojik eserler ve doktrinel edebiyatta Hz. Peygamber'in birinci paradigmatic imajı, '*yalancı tarihî bir kişilik (!) olarak Hz. Muhammed (sav) tasvirleri*'dir. Peygamber'in portresi İslam geleneğinden dikkatlice seçilmiş konuların işlenmesi ile çizilmiştir. Peygamber'in hayatına dair seçilen sahneler şunlardır: Yetim çocuk, dul kadın Hz. Hatice'nin yanında ticaret yapan genç, Hristiyan ve Yahudi tüccarlar ile karşılaşan tüccar, zengin dulla evlenen genç, Cebrail'in görünmesi ve peygamberliğin verilmesi. Hz. Peygamber'in hayatına dair seçilen bu tür konularda 'İslam mesajı'

abartılarak dönüştürülmüştür. İslam'ın kurucusu olarak nitelenen Hz. Peygamber bu metinlerde; *deccal*, *yalancı tarihî kişilik* olarak Hz. Muhammed (sav), *yalancı peygamber*, *sahte Mesih'in müjdecisi ya da sahte Mesih'in kendisi* (!) olarak resmedilmiştir. Her yalancı tarihî biyografide bu tanımlamalar detaylı bir şekilde işlenmiştir. Kişilerin isimleri, yerler, tarihler, hikâyenin tarihî gerçekliğini güçlendirmek için detaylı olarak zikredilmiştir. Bu tür yalancı/sahte tarihî Hz. Muhammed (sav) anlatısı; 'kutsal kitabı manipüle eden, yeni doktrin inşa eden, bayağı arzularını ve şehvetini tatmin peşinde koşan, kendi kendini tayin eden bir peygamber' olarak onun gerçek doğasını ifşa etmeyi hedeflemektedir. (!) Peygamber'in görsel temsili de yalancı (!) tarihî kişiliğine uygun olarak üretilmiştir. Bunun bir örneği '*Machometus*' ismi ile Mattihew Paris '*Chronica Maiora*' içinde yer alır.² Hz. Peygamber, özel hayatına atıfların yapıldığı bir metnin, iki kolunu arasında cepheden resmedilmiştir.³ Hz. Peygamber ayakta, kollarını kaldırmış bir formda tasvir edilirken iki elinde, sayfanın üst kısmı boyunca uzanan uzun ve kıvrımlı kâğıt bir şerit yer almaktadır. Bu el yazmasında yer alan Hz. Muhammed (sav)⁴ figürü, ilk bakışta herhangi bir bayağılığın, hakaretin çok açık göstergesel bir işareti olmadığı izlenimi uyandırmaktadır.⁵ Peygamber incitilmeden, kötülenmeden, karalanmadan, hakaret edilmeyen bir şekilde temsil edilmiş görülmektedir. Hz. Peygamber'in önden temsil edilmiş figürü, iki kolunu kaldırması, zihinlere, Cennet'e yükselen Hz. İsa'nın geleneksel ikonografisini getirmektedir. İmaj olumlu görünmesine rağmen dikkatlice incelendiğinde olumsuz özellikleri hemen fark edilebilmektedir. Sayfanın sol üst tarafına doğru uzanan kâğıt şerit üzerinde yer alan yazının içeriği şöyledir: 'Çok eşli ol! Aslında verimli/bereketli olmak ve çoğalmak yazılmıştır.' Sayfanın sağ tarafı boyunca uzanan şerit üzerindeki yazı ise şöyledir: '*Hâlihazırdaki hazlarını, gelecektekini aramak için küçük görme.*' Soldaki şeritte yer alması gereken, bir peygamberden beklenen ifade; Tanrı'nın kelimesini alıntılanmasıdır. O Tanrı'ya değil kendi 'çokluğu' ile kutsanan bir adama atıf yapmakta ve Tanrı'nın emirlerini çok eşlilik olarak yorumlamaktadır. İkinci şerit, varsayılan emrin sonucu olarak görünüyor. Hâlihazırdaki ya da şimdiki şehvetli bir hayatın, öte dünyadakine tercih edilmesi önerilmekte; Tanrı'nın kelimesi yanlış yorumlanarak manipüle edilmektedir. Hz. Muhammed (sav), Hıristiyan doktrinindeki prensiplerin, gelecekteki/öte dünyadaki karşılıkların değerini küçümseyerek şimdiki hazları önermektedir. Pey-

2 Mattihew Paris, *Chronica Maiora (Major Chronicle)*, 1240-1253, Ms 26, fol. 44r, Library of Corpus Christi Collegi, Cambridge.

3 Yararlandığımız kaynaklarda ve referans verdiğimiz metinlerde yer alan Hz. Peygamber görsellerini, Müslüman muhayyilesinde nezaketsiz iz bırakmamaları arzusuyla kullanmamayı tercih ettik.

4 Yine kaynak metinlerde İslam Peygamberi'nden söz ederken yer verilmeyen "Hz.", "sav" gibi tazim ifadelerini metinde kullanmayı tercih ettik.

5 *The Prophet in the Book: Images of Muhammad in Western Medieval Book Culture*, Micheline Di Cesare, s. 14. Bkz: *Constructing The Image of Muhammed in Europa*, ed: Avinoam Shalem, De Gruyter, 2013.

gamber'in portresi, açıkça azizlerin hayat hikâyesine zıt olarak verilmiş ve kendisi şehvet düşkün, riyakâr ve yalancı bir peygamber olarak tanımlanmıştır.

İkinci örnek, Eski Ahit'in bir özetinde 'Mahum' ismi ile resmedilmiştir. Eserdeki tasvir, yalancı tarihî peygamber imajının bir diğer örneğidir.⁶ Onun portresi diagramatik bir temsili resimlemek için birkaç dairesel formdan birinin içine yerleştirilmiş ve üniversal kroniklere dâhil edilerek, Eski Ahit'in özetindeki metne eşlik etmiştir. Metne ait paragrafın ortasında Peygamber'in hayatı anlatılmaktadır. 'Mahum' tasviri, kırmızı ile yazılmış bir madalyonun içinde yer alır. Hz. Muhammed (sav) sakallı, uzun burunlu ve başına bir şapka konulmuş bir kişi olarak resmedilmiştir. Onun ağzından siyah kanatlı bir yaratık, bir canavar çıkmaktadır. Levis ve Strikland, canavarın, Hz. Muhammed (sav) ruhunu teslim ederken ölüm anında ağzından çıkan içindeki şeytanî ruh olduğunu tartışmaktadır. Hem metin hem de görsel deliller, Peygamber'in bu portresi, onun yalancı bir peygamber olarak (onun belirli ölüm anını tasvir etmekten çok) betimlendiğini göstermektedir.

Peygamber'in Latin metinlerinde işlenen ikinci paradigmatik imajı, 'efsanevî Hz. Muhammed (sav)' olarak terimleştirilmiştir. Yalancı tarihsel yazındaki imajı gibi o da aynı kaynaklara sahiptir. Hz. Muhammed'in (sav) hayatındaki tarihî olaylar (yetim çocuk, dulla evliliği ve Yahudi ve Hristiyanlarla ilişkisi) zikredilir. 'Vita Mahumeti' adlı eserdeki hikâyelerde temel şema, (yetim çocuk, dul patron, yalancı mucizeler, Hristiyan rahip ile karşılaşması) aynen korunmuş ve onun ismi MATHOMUS, MAMUTİUS ya da MACHUMET olarak zikredilmiştir. Bu metinlerde özellikle zaman ve yer isimleri belirsizleştirilmiş ve ana figürleri tanımlayan isimler kullanılmamış, genel tanımlara gidilmiştir (yetim, rahip, dul vb). Bu anlatı mekanizması, halk hikâyeleri ve Ortaçağ anlatılarının retorik stratejilerine göre yorumlanmıştır. Hikâyelerde teolojik ilgiler yoktur. Hz. Muhammed'in (sav) yalancı mucizeleri vurgulanarak onun, dinleyiciler üzerindeki demagogik etkisine dikkat çekilmiştir. 'Mahomet Prechant'⁷ başlıklı resimde Hz. Muhammed (sav), üç yalancı mucize ya da hile ile tasvir edilmiştir:

a) *Evcilleştirilmiş boğa sahnesi*: Hz. Muhammed (sav), boğayı kendi eliyle yedirmekte ve eğitmektedir. Boğanın kitap taşıması ise insanların onun Tanrı'nın kelamını söylediğine ikna etmek için kullanılan bir imadır.

b) *Eğitilmiş güvercin sahnesi*: Hz. Muhammed'in (sav) omzunda resmedilmiş olan güvercin ile kutsal ruhun insanlar üzerinde bir etki uyandırmak için onun kulağına fısıldadığı ima edilmektedir.

c) *Gizli vazo sahnesi*: Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğin delili olarak iki

6 *The Prophet in the Book: Images of Muhammad in Western Medieval Book Culture*, Micheline Di Cesare, s. 18-19.

7 *Mahomet Prechant* (Muhammed Preaching), Giovanni Boccaccio, *Les Cas Des Nobles et Femmes*, trans. Laurent de Premierfait, Ms fr. 226, fol. 243r, Paris, Bibliotheque Nationale de France.

vazoyu bal ve süt ile doldurup saklaması ve insanlardan onları bulmalarını istemesi mucizesidir.⁸

Söz konusu üç mucize/hile, pek çok anlatı ve tasvirde münferit ya da birlikte kullanılan temsil şeklidir.

Edebî-yazınsal metinlere eşlik eden üçüncü tasvir olan “Tanrı Muhammed (sav)” imajı; Haçlı Seferleri’nin teolojik bağlamına has üretimler olup ilk kez Birinci Haçlı Seferi’nde ve *Chanson de Geste*’de görülmektedir. Bu tür metinlere eşlik eden resimlerde Hz. Muhammed (sav), Sarazenler⁹ tarafından ibadet edilen bir idol olarak tanımlanır ve tasvir edilir. Daha önce ifade edilen edebî-yazınsal imajlarda ‘yalancı/tarihsel ve efsanevî bir kişilik’ olarak tasvir edilen Hz. Muhammed (sav), Hristiyanlık içine dâhil edilmiş olmasına karşın üçüncü paradigmatik imajı ifade eden Tanrı Muhammed tasvirlerinde Hz. Muhammed (sav), pagan ve putperest kültür içinde bir heretik olarak resmedilmiştir. İslam peygamberinin bir heretik olarak karakterize edilmesi bugün çok ilginç gelse de Ortaçağ Hristiyan dünyasının bir bölümü için bunun çok anlaşılır bir reaksiyon olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Hristiyan dünyasının teolojik ve teleolojik perspektifinde Hz. İsa’nın yeniden dirilişi, herhangi bir yeni inanç getirmez. Bu tür bir yaklaşıma göre yeni dinî bir fenomen sadece Hristiyanlığın kendi içinden türeyebilirken İslam, erken Hristiyanlık çağı için anti-teslis inancına çok yakın bir söyleve sahiptir.¹⁰ Hz. Muhammed’in (sav), çoğunlukla altın bir idol şeklinde ve Sarazenler¹¹ tarafından tapınılan pagan bir tanrı olarak tasvir edilmesinin iki sebebinin olduğu ifade edilmiştir: Birincisi, Hz. Muhammed (sav) monoteist bir kültürün bir parçası olarak algılanmıştır. İkincisi ise Hristiyan tarihinin bir ürünü olarak sunulmuş ve kurtuluş öğretisinin zaman ve yeri dışında bir yerde konumlanarak öğretiyi reddeden kişi olarak tasvir edilmiştir.¹²

Hz. Peygamber’in ikonografisindeki ana kayma, 14. ve 15. yüzyıllarda, Dante’nin İlahi Komedyası’nın ilham verdiği duvar resimleri ve el yazmalarında görülmektedir. *İlahi Komedyası*’nın ilham verdiği yeni ikonografi modeli; Batı’daki Hz.

8 *The Prophet in the Book: Images of Muhammad in Western Mediaval Book Culture*, Micheline Di Cesare, s. 20-23.

9 *Sarazenler* (latince *Sarecenus*): Haçlı Seferleri sırasında Avrupalı savaşçılar, kendilerini Batılı olarak lanse etmiş ve Müslümanlara bu adı takmıştır. Genel olarak Hristiyan olmayan anlamına gelir. Kelimenin etimolojik kökeni, Sina’da yaşayan bir Arap kabilesine dayanır. Başka bir görüşe göre ise Yunanlılar, Arapçadaki şark (doğu) sözcüğünü dillerine “sarakenoi” olarak geçirmişlerdir. Bu sözcük, önce Arapları, sonra tüm Müslümanları betimleyen Sarecen’e dönmüştür.

10 *The Prophet in the Book: Images of Muhammad in Western Mediaval Book Culture*, Micheline Di Cesare, s. 24-25.

11 *Sansadoine frappant la statue de Mahomet*, Chanson d’Antioche, 1275-1300, Ms. Fr 786, fol.187v, Paris, Bibliotheque Nationale de France.

12 *The Prophet in the Book: Images of Muhammad in Western Mediaval Book Culture*, Micheline Di Cesare, s. 29-31.

Muhammed (sav) temsil tarihinde yeni icatların yapıldığı bir döneme damgasını vurmuştur. Dante'nin İbn Arabî'nin mistik anlatılarındakine benzer bir formda konunun çerçevesini çizip çizmediği, diğer taraftan Latin dünyası içinde Hz. Peygamber'in miracı hakkındaki çevirilerin, özellikle *Liber Scale Machometi* kitabının Dante'nin inferno bölümünün bir kaynağı olup olmadığı tartışılmıştır. Buna ek olarak Şakku's-sadr hadisesinin¹³ şifahî ya da yazılı versiyonlarından yazarın etkilene olasılığı gözden geçirilmiştir. 1264'te Latinceye ve diğer bölgesel dillere çevrilmiş olan Hz. Peygamber'in miraç anlatısının İspanya, İngiltere, İtalya ve Fransa'da entelektüel çevrede dolaşımda olması bu iddiaları güçlendirmektedir. *İlahi Komedyâ*'daki anlatılar, her halükarda Hz. Peygamber tasvirinin yapımındaki popüler ilgileri sürekli kılmıştır. Dante'nin *İlahi Komedyâ*'da Peygamber'i Cehennem'e yerleştirmesi yeni bir yaklaşımdır. Daha önce 'yalancı/sahte/tarihî, efsanevî, idol' formunda yapılmış imajlar, onun seçkin doğasına vurgu yapmaktadır. Dante'nin metninin ilham ettiği temsil formu içinde maddî bir varoluş içine dâhil edilen Hz. Muhammed (sav) imajı, daha önceki soyutlamaların yerine geçmiştir.¹⁴

Dante İlahi Komedyâ'sının Cehennem bölümünün 28. sonatında Hz. Muhammed'i (sav), tasarladığı bu mekânın en düşük kısmına yerleştirmiştir. Yazar şahadet düşkünü, oburlar, itaatsizler, öfkeli, intihar edenler, mürtedlerden sonra en altta sekizinci bölümde bir sahtekar olarak Hz. Muhammed'e (sav) yer verir. Giovanni de Modena'nın freskinde yer alan Hz. Muhammed (sav) imajı, 15. yüzyıl İtalyası'nda kamusal alanda görünür olan imgelerin en bilinen örneklerinden biridir. *İlahi Komedyâ*'nın resimlenmesi, Avrupa üzerinde yeni bir Hz. Muhammed imajını dolaşıma sokmuş ve yeni bir ikonografi ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber'e bir beden verilmiş ve bu bedenin açıkça bozulması, tahrif edilmesi onun yeni imajının temsili için asıl önemli form haline gelmiştir. Benzer temalar Salvador Dali, Auguste Rodin, William Blake ve Gustave Dore tarafından da resimlenmiştir. Buonamico Buffalmacco ve Giovanni da Modena¹⁵ tarafından yapılan duvar resimlerinin ortaya çıkışında sadece Dante'nin inferno metninin etken olmadığına dair yaklaşımlar olsa da Dante'nin metninin karakteristik özelliklerinden olan 'bağırsaklarının dışarı çıkarılması' figürü, yeni formlar içinde sunulmuştur. Miraç

13 Şakku's-sadr hadisesi iki defa vuku bulmuştur Birincisi, Hz. Peygamber küçük yaşta sütannes-i Halime'nin yanında iken, ikincisi Miraç'a çıkarken. Hz. Peygamber, Şakku's-sadr hadisesini şöyle anlatmaktadır: "İşte şuradan şurama kadar yani boğazın altındaki çukurdan göğüste kıl biten yere kadar vardı. Kalbimi çıkardı, içi iman dolu altın bir tas getirdi. Kalbimi yıkadı sonra da iç organlarımı yıkadı. Sonra kapattı."

14 *Encountering the Body of Muhammad; Intersections between Mi'raj Narratives, the Shaqq al-Sadr, and the Divina Commedia in the Age before Print (c.1300-1500)*, Heather Coffey, s. 33-34.

15 Bkz: Buonamico Buffalmacco, *The Sowers of Schism and scandal*, Dante Alighieri, Inferno, 1327-28, Chantilly, Musee Conde. Ayrıca bkz: Anonymous, *The Sowers of Schism and scandal*, Dante Alighieri, Inferno, 15. yüzyıl, Modena, Bibliotece Estense Universitaria. Ayrıca bkz: The Vitae Imperatorum Master, *The Sowers of Schism and scandal*, Dante Alighieri, Inferno, Paris, Bibliotheque Nationale de France.

metinlerinde anlatılan Hz. Peygamber'in göğe yükselişi, edebî olarak Dante'nin şiirinde Cehennem'e düşüşü ile yer değiştirmiştir. İslam kaynaklarında Şakku's-sadr hadisesi, Hz. Cebrail'in Hz. Peygamber'in göğsünü açıp temizlemesini, Kur'an'ın kabulünü, onun peygamberlik görevi için hazırlanmasını ve Allah tarafından seçilmişliğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla bu tür bir anlatıda Peygamber'in bedeninin Şakku's-sadr ile teşrihi/açılması, Hz. Peygamber'in arındırılmasına pozitif bir örnek olarak hizmet eder. Buna karşılık Dante'nin şiirinde Hz. Peygamber'in bedeninin parçalanmış ve bağırsakları dışarı çıkarılmış bir formda tasvir edilmesi, ikonoklastik bir eylem olarak onun seçkin statüsünü bertaraf etmek için doğrudan yapılan bir eylem olarak kabul edilmiştir. Hristiyan toplumunu parçalayan bir heretik olarak Dante'nin teolojik alegorisinde yer alan Peygamber tasviri, şairin algısında poetik bir ceza işlevi görmüştür.¹⁶ Miraç metinlerinde anlatılan yükseliş ise Dante'nin şiirinde, literal olarak Hz. Muhammed'in (sav), cehennemî gerçeklik içine düşüşü ile yer değiştirilmiştir.¹⁷

Hz. Peygamber'in imajının ilk yaygın reproduksiyonu, baskı makinesinin icadı ile mümkün olmuştur. Hz. Peygamber'e ve İslam'a 16-17. yüzyıllar Avrupa'sındaki büyük ilgi gizli değildir; Osmanlı İmparatorluğu'nun Latin Batı'ya doğru genişlemesi ve Katolik Kilisesi'ndeki reform hareketleri bu konuda yönlendirici olmuştur. Baskı makineleri çağında Hz. Peygamber'in portrelerinin üretim süreci değişmiş, çoğaltılmış ve yeniden üretilmiştir. Bu teknoloji ile ilk defa İslam'la ilgili metinler ruhban sınıfı arasında kalmamış, daha geniş seküler halka yayılmıştır. Baskı yoluyla çoğaltılan bu resimlerde ilk defa Hz. Peygamber, kişileştirilmiş portre formunda 'bir yüz' verilerek resmedilmiştir. Hz. Peygamber ile ilgili bu imajların pek çoğunun yorumlanması ve yaygınlaşmasında bazı metin türleri etkili olmuştur. *Kuran tercümeleri ve Hz. Muhammed (sav) biyografilerinde*; ya imaja bir metin eklenmiş ya da metne ait paragraflar üzerine Hz. Peygamber'in imajı yerleştirilmiştir. Böylelikle görsel temsil ve metin arasındaki ilişki, özellikle önemli hale gelmiştir. Çünkü peygamber imajı her iki araç (metin ve imge) arasında yer alan bir üründür. Yalancı/sahte peygamber tanımlamaları, Hz. Peygamber'in bu tür kurgusal portrelerine eşlik eden pek çok metnin birlikte verilmiştir. Bu metinler, özellikle Peygamber'in nötr ya da pozitif görsel tasvirini ya engellemek için kullanılmıştır ya da negatif yo-

16 *Encountering the Body of Muhammad; Intersections between Mi'raj Narratives, the Shaqq al-Sadr, and the Divina Commedia in the Age before Print (c.1300-1500)*, Heather Coffey, s. 33-87.

17 Dante'nin *İlahi Komedya*'sındaki 28. kantodan dizeler; Hz. Muhammed (sav) ve Hz. Ali'nin, cehennem yeryüzünde bozgunculuk çıkaranlara ait kısmında oldukları ve burada vücutlarını ortadan ikiye bölerek ceza çekişlerinden bahsetmektedir:

“bak (Hz.) Muhammed (sav) de nasıl sakat edildi!
önünde ağlayarak giden de (Hz.) Ali,
çenesinden tepesine yüzü kesili.
burada gördüğün öteki kişiler
yeryüzünde bölücülük, bozgunculuk tohumu ektiler,
bu nedenle ikiye bölündüler.”

ruma olanak sağlamak için görsel içerik eklenmek sureti ile kurgulanmıştır. Sanatçıların ürettiği Hz. Peygamber imgelerine Hristiyan ikonografik formülleri adapte edilmiştir.¹⁸ İlk dönemlerden itibaren Hz. Peygamber'i tasvir etmekte kullanılan sahte Mesih ve Deccal tasvirleri, 16. yüzyılda basılmış resimlerde de kullanılmış ve Hz. Peygamber temsili, sahte Mesih ikonografisine müracaat edilerek yapılmıştır. Wynkyn de Worde'un *Alcoran*'u, Hz. Peygamber'i ve Müslümanların dinini hem metin hem de imaj ile birlikte bir araya getiren ilk metin olması bakımından önemlidir.¹⁹ Eser, Hz. Peygamber'in temsili özelliklerini zikretmesi bakımından değerlidir. Çünkü Worde'un eserinin İngiltere'deki ilk baskısı, popüler ilginin odağı olmuştur. Metne eşlik eden görselde Hz. Peygamber, öğrencilerin önünde ayakta durmuş olarak resmedilmektedir.²⁰ Hz. Peygamber tasvirinin sağ tarafında boynuzlu bir şeytan yer almaktadır. Hz. Peygamber'in ve ona inananların boynuzlu şeytan formunda gösterilmesi, onun davranışlarının açıkça ahlakdışı olduğunun bir delili olarak sunulmaktadır. Hz. Peygamber'in Deccal formunda temsilinin bir başka örneği ise *L'Alcorana di Macometto, nel quale si contiene la doctrina, la vita, i costumi, e le leggi suei* içinde görülür.²¹ Bu kitap, Kuran'ın ilk basılı tercümesi olmanın yanı sıra ilk sayfasında yer alan görseller bakımından da önemlidir. Peygamber'in hayatından farklı sahnelerin sunulduğu altı panelde, Peygamber'in biyografisi üzerine varsayılan detayların görsel tasvirleri yer almaktadır. *Alcorano*'nun ilk sayfası ile aynı dönemde yayımlanmış İnciller arasında formal bir analogi kurulmuştur. Arrivabane'nin Kur'an'ının kapak sayfası tematik olarak sınırlandırılmış, sadece Hz. Peygamber'in hayatına odaklanmıştır. Böylelikle Hz. Peygamber bir heretik olarak tasvir edilmiş ve Hristiyan bir rahipten yardım alarak Kur'an'ı kendisinin yazdığı inancı teyit edilmek istenmiştir. Doğru olmasa da Hz. Peygamber ile Kur'an arasındaki bu tarz yanlış ilişki olumlanmaktadır. Resimlerde İslamî kaynaklarda yer alan temalar işlenmesine rağmen konular Hristiyanlığın *görsel gramerine* uygun olarak resmedilmiştir. Örneğin ilk sahnede Hz. Peygamber'in doğumu, Hristiyan azizlerin hayat hikâyelerindeki sahnelerle ya da İncil'deki anlatılarla çok güçlü benzerlikler göstermektedir.²² Bu tür Hristiyan ikonografik formüllerinin İslam kaynaklarına uygulanması ve bunların benimsenmesi, izleyicilerin, Hristiyan azizleri ile Müslümanların peygamberinin hayatları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları

18 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 87-89.

19 *Begynneth a Lytell Teatyse of the Turkes Lawe Called Alcoran*, Wynkyn de Worde, 1515, ahşap baskı.

20 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 90-91.

21 *L'Alcorana Di Macometto*, Andrea Arrivabene, 1547, Venedik, ahşap baskı İncil, Lucantonio Giunta, 1532, Venedik.

22 Bkz: *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 96-97.

kolaylıkla ayırt etmesi amacına yöneliktir.²³

Hız. Peygamber'in tasvirindeki ana dönüşüm; Kur'an tercümelerinin yayımlanmasından daha çok resimlenmiş tarihi çalışmalar vasıtasıyla olmuştur. *Türklerin Peygamberi (Profeta Dei Turchi/Prophet Der Turchi/Prophet Des Turcs)* ifadesi, Hız. Muhammed (sav) ile eşanlamli hale getirilmiştir. Kur'an'a da 15. yüzyılda genel olarak '*Türk Kanunları*' olarak atıf yapılmaktadır. 16. yüzyılın sonuna kadar Hız. Peygamber, Osmanlı padişah kostümü içinde resmedilmiş, tarihi bir figür olarak tanımlanarak *I. Mehmet* adıyla anılmıştır. Türk sultanlarının geleneksel temsil/tasvirine göre bıyıklı bir şekilde, gösterişli sultan kaftanı ve geniş Osmanlı sarığı ile resmedilmiştir.²⁴ Seçkin Osmanlı kıyafetleri içinde Hız. Muhammed (sav) imajı, *Sarazenların Kanun Koyucusu I. Mehmet* kaydı ile Johann Theodor ve Bry tarafından 1597'de Frankfurt'ta yayımlanır.²⁵

Hız. Muhammed'in (sav) Batı Avrupa'da temsilindeki son gelişmeler, Micheal Brauder'in *Türklerin Dininin Genel Tarihi*'nde ortaya çıkar.²⁶ Bu eserdeki resimler, çağdaş portre geleneğine göre yapılmış peygamber tasvirlerinin en erken örneklerinden birini okuyucuya sunmaktadır. Burada peygamber, bir birey olarak ve Türk kostümü giyinmiş şekilde gösterilmektedir. Bu gravür, biyografinin çok başlarında yer alır ve İslam'ın tanıtımı ile devam eder. Bu imaja eşlik eden metin, Peygamber'i bir sahtekâr, hilekâr olarak tanıtarak onun peygamberliğini olumsuzlasa da Peygamber'in portresi, pek çok olumlu özellik ile çizilmiştir. Peygamber tasvirinin pozitif etkisi, içerik ile olumsuzlanmakta, görsel temsil ve metin arasındaki zıtlık açıkça görünmektedir. Bu folyodaki spesifik imaj üzerine yapılan analizde, gravürün kompozisyonunun, Hız. İsa'nın mucizevi imajı ile Hız. Muhammed'i (sav) karşılaştırmak niyeti taşıdığı iddia edilmiştir. Hız. Peygamber'in temsilinin bazı fizyonomik özelliklerine; çatallaşmış, iki kola ayrılmış sakalına dikkat çekmek gerekmektedir. Hız. Peygamber'in sakal formu; Hız. Musa'nın pek çok tasvirine ya da Hız. İsa'nın Mandylyon ve Vera İkona formundaki geleneksel temsiline benzemektedir.²⁷ Aynı zamanda bu sakal formu, sahte peygamberlik iddiasının bir işareti olarak yorumlanmaktadır.²⁸

Hız. Peygamberin farklı ve yeni bir tasviri Humphret'im *La Vie de Mahomet*

23 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 94-95.

24 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s.108-111.

25 Bkz. Johann Theodor de Bry, *I. Acta Mechmeti I Saracenorum Principis*, Frankfurt, 1597, kâğıt üzerine gravür.

26 *Mahomet Prophete des Turcs*, 1625, Michel Baudier, Paris, C. Cramoisy, 1625.

27 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 112-115.

28 *Mandylyon*, 12 yüzyılın ikinci yarısı, The State Tretyakov Gallery, Moscow, Russia.

adlı eserinin kapak sayfasında, 1698'de yayımlanmıştır.²⁹ Peygamber tasvirine yeni bir yaklaşım izleyiciye sunulmuştur. Metaforik olarak kutsal şeylere saygısızlık gösteren, dünyaya hükmeden, sembolik objelerle donanmış (kılıç, kaftan, maske) bir figür içinde Hz. Muhammed (sav) tasvir edilmiştir. İlk bakışta Hz. Muhammed (sav), bir genç adam olarak bir heykel formunda, bir resmin önünde yüksek bir platformda yükselmiş olarak temsil edilmiştir. Figürün düzenlenmesindeki kılıç, zaferin göstergesi olan bir obje olarak kullanılırken ayak altındaki haç formu, İncil'e ve metaforik olarak kutsal şeylere saygısızlığın temsili ve dünyaya hükmetmek arzusunu dışa vurmaktadır. Hz. Peygamber tasvirindeki sembolik objeler (kılıç, haç, elbise, maske) figürün doğasının ahlaki hedeflerine de vurgu yapmaktadır.³⁰

1703'de Kur'an'ın Alman baskısında Protestan Nerreter tarafından yayımlanan peygamber imajı; tarihi olarak Hz. Muhammed'i (sav) doğru ve olumlu bir şekilde yansıtmaya niyetlenen bir ilk adımdır.³¹ Peygamber'in objektif ve doğru bir şekilde kıymetinin takdir edildiği bu esere, sonradan yapılan müdahaleler ile tekrar yalancı peygamber imajı açığa çıkarılmıştır. Tasvire sonradan işlenen iki sözcük, temsil edilen tarihi portre ve onun gerçek tanımlamalarını ele geçirmiş, yanlış anlaşılmalara sebep olmuştur. Gravür, iki tür yazı formunu bir araya getirmiştir. Roma harfleri ile *peygamberin ismi*, resmin taş çerçevesine yazılmıştır. Hz. Muhammed (sav) isminin altına sonradan eklenmiş olan *yalancı peygamber* cümlesi, kitabın görsel içeriğini yalanlamıştır. Kitap boyunca kullanılmış olan gotik hurufat ile aynı şekilde yazılmış olsa da iki farklı harf formu, farklı zamanlarda ve farklı yazarlar tarafından yapıldığının bir delili sayılmıştır. *DER FALSHE PROPHET*/*yalancı peygamber* ifadesinin, gotik formda yazılmış *MAHVMET* yazısının bazı harflerinin üzerine gelmesi, bu ikisinin farklı zamanlarda yapıldığına delil olarak kabul edilmiştir. Yalancı peygamber ifadesi, yazarın kendi eli ile müdahalesinin subjektif ve yorumlayıcı niteliğini açığa vurmaktadır. Bu tarz müdahaleler, peygamber algısına etki eden göreceli yaklaşımlara delil olarak gösterilmiş, bu ve benzer gravürler Avrupa'da peygamberin görselleştirilmesindeki iki zıt yaklaşımının aşikâr kanıtları olarak sunulmuştur.³²

Hız. Muhammed (sav) ve İslam'ın yeni tasvir formu; egzotik bir formda sunulan, *-fetes galentes* olarak adlandırılan- idealize edilmiş bir manzara eşliğinde ve renkli kostümler içinde resimlenmesidir. Sanatçı Adolf von der Loan, *L'Alcoran*

29 Humprey Prideaux, *La Vie De Mahomet*, Amsterdam, George Gallet, 1698 başlık sayfası, kâğıt üzerine gravür.

30 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 116-121.

31 Christoph Weigel, *Mahvmed der Falsche Prophet*, 1703 kâğıt üzerine gravür, David Nerreter, Nürnberg; Wolfgang M. Endters, 1703.

32 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 122-124.

De Mahomet'te kırsal yaşamı tasvir eden bir manzara ve eklektik bir mimari eşliğinde özel bir kostüm içinde Hz. Peygamber'i tasvir etmiştir.³³ İlk bakışta Hz. Muhammed'in (sav) negatif imajını işaret eden bir gösterge olmasa da resim dikkatlice incelendiğinde fark edilebilecek pek çok detay vardır. Hz. Muhammed (sav) kırsal bir alanda bir tepede, etrafında farklı etnisiteden dinleyicilerin olduğu bir grup insanla gösterilmektedir. Dinleyicilerin temsilindeki zenginlik ve çeşitlilik, yabancı toprakları ziyaret eden misyonerlere ilişkin Hristiyan ikonografisini çağrıştırmaktadır. Hz. Muhammed (sav), bir putperest olarak negatif formda temsil edilmiştir. Çok renkli ve etkileyici bir formda sunulmuş olan putperestliğe ilişkin imajlara resmin arka tarafında yer verilmiştir.³⁴ Avrupa'da kimi kitaplarda İslam'ın putperestlik ile olan ilişkisi yalanlansa da İslam, özellikle Antik dünyaya ve Doğu'ya ait putperest pratikleri devam ettiren bir din olarak algılanmıştır.

Batı'daki Hz. Peygamber tasvirlerinin tarihindeki ilginç dönemlerden biri yine 18. yüzyılda gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber teatral oyun ve performanslarda görünmeye başlamıştır. Sahnedeki Hz. Peygamber figürü, *gülünç ve ironik bir görünüme sahip bir imaj içinde* kurgulanmıştır. Teknik olarak bu teatral imajlar 17. yüzyılın ilk yarısında Fransa'da Kral 13. Louis'in Kraliyet Sarayı'ndaki performansların izlerini de taşımaktadır. Hz. Peygamber, Avrupa'da Voltaire'in oyununda (*Le Fanatisme, ou Mahomet le Prophete*, 1741) ünlü bir tiyatro karakteri haline gelmiştir.³⁵ 1626'da 13. Louis'in sarayında icra edilen bir balede Hz. Muhammed'in (sav) temsili, ilk defa sahnede gösterime sunulmuştur. Oyun, İslam ve Hz. Muhammed (sav) ile alakalı komik sahneler içermekte; İslam ve Hz. Peygamber'in sunum stratejisi, Alain Rene'de yer alan tiyatroya has fantastik ve komik unsurlar barındırmaktadır.³⁶ Bu tür oyunlarda Doğu'ya ait imgeler ve yalancı peygamberin maskesi, Hz. Peygamber'in sembolik özellikleri olarak kullanılmıştır. Hz. Muhammed (sav), uzun beyaz sakallı ve maskeli olarak mekanik uçan bir araç içinde teatral bir illüzyonla sunulmuştur.³⁷

19. yüzyılda Hz. Muhammed'in (sav) görsel temsilindeki ana değişiklik, George Sale'nin 1801'deki Kur'an tercümesinin edisyonunda bulunan görselle olmuştur. Tasvir edilen Peygamber imgesi, geleneksel Hz. Muhammed (sav) tasvirinden radikal bir uzaklaşmayı göstermektedir. Yeni imgeler, Hristiyan edebî geleneğinden çok Arapça kaynak metinlerine göredir. Hz. Muhammed (sav), say-

33 Adolf van der Loan, 1733 kâğıt üzerine gravür, Andre Dur Yer, *L'Alcoran De Mahomet*, 2. cilt, Amsterdam: Pierre Mortier, 1734.

34 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 126-127.

35 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 128.

36 Alain-Rene Lesage: 'Arlequin Mahomet'. Piece d'un acte. Par M. Le S[age]. Representee a la Foire de Saint Laurent, 1714 (Paris: E. Ganeau, 1721)

37 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 130-131.

gıdeğer bir birey olarak, pek çok kutsal nitelik ve ahlakî erdeme sahip olması ile övülmektedir. Hz. Muhammed'e (sav) yüklenen bu tür olumlu nitelikler, sadece kendisi ile ilgili değildir; onun dinî öğretisini de içermektedir.³⁸

Tebliğimizde paradigmatik görsel örnekler üzerinden 8. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar kısaca özetlenen Hz. Muhammed (sav) imajının tarihi, Avrupa'da Hz. Peygamber hakkındaki düşüncelerin bir yansımasıdır. Ortaçağ Haçlı Seferleri, Rönesans ve Aydınlanma döneminde, edebî ve görsel kaynaklarda Hz. Peygamber'in temsili sadece çok tipik örnekler üretmemiş, aynı zamanda onun görsel temsiline yüklenen paradigmatik stratejileri de üretmiştir. Batı tarihinin belirli dönemlerinde Hz. Muhammed (sav) imajı; sahte Mesih, Deccal, sahtekâr, yalancı bir peygamber formunda tasvir edilmiştir. Söz konusu eserler ve tasvirler, Hıristiyanlığın İslam'la karşılaşması sonucu ortaya çıkmış, Hz. Peygamber figürü herhangi bir dinî tartışmada temel ilgi odağı haline gelmiştir. Batı külliyatında yer alan metin ve görselleri incelemek, sadece İslam dini ya da Hz. Peygamber biyografisinin tarihî süreç içindeki dönüşümünü incelemek için değil, Batı paradigmasına göre politik, sosyal ve siyasi bakış açısına göre 'öteki' yapmanın da tarihî sürecinin bir özeti olduğu için literatürde tartışılan temel konulardan biridir.

Salât ve Selâm onun üzerine olsun.

38 *Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello, s. 132-133.

Bibliyografya

- Adolf van der Loan, 1733 kâğıt üzerine gravür, Andre Dur Yer, *L'Alcoran De Mahomet*, 2. cilt, Amsterdam: Pierre Mortier, 1734.
- Alain-Rene Lesage: 'Arlequin Mahomet'. Piece d'un acte. Par M. Le S[age]. Representee a la Foire de Saint Laurent, 1714 (Paris: E. Ganeau, 1721).
- Anonymous, *The Sowers of Schism and scandal*, Dante Alighieri, Inferno, 15. yüzyıl, Modena, Bibliotece Estense Universitaria.
- Begynneth a Lytell Teatyse of the Turkes Lawe Called Alcoran, Wynkyn de Worde, 1515, ahşap baskı.
- Buonamico Buffalmacco, *The Sowers of Schism and scandal*, Dante Alighieri, Inferno, 1327-28, Chantilly, Musee Conde.
- Christoph Weigel, *Mahvmed der Falsche Prophet*, 1703 kâğıt üzerine gravür, David Nerreter, Nürnberg: Wolfgang M. Endters, 1703.
- Encountering the Body of Muhammad; Intersections between Mi'raj Narratives, the Shaqq al-Sadr, and the Divina Commedia in the Age before Print (c.1300-1500)*, Heather Coffey.
- Humphrey Prideaux, *La Vie De Mahomet*, Amsterdam, George Gallet, 1698 başlık sayfası, kâğıt üzerine gravür.
- Johann Theodor de Bry, *I. Acta Mechmeti I Saracenorum Principis*, Frankfurt, 1597, kâğıt üzerine gravür.
- L'Alcorana Di Macometto*, Andrea Arrivabene, 1547, Venedik, ahşap baskı İncil, Lucantonia Giunta, 1532, Venedik.
- Mahomet Prechant* (Muhammed Preaching), Giovanni Boccaccio, *Les Cas Des Nobles et Femmes*, trans. Laurent de Premierfait,. Ms fr. 226, fol. 243r, Paris, Bibliothèque Nationale de France.
- Mahomet Prophete des Tvrcs*, 1625, Michel Baudier, Paris, C. Cramoisy, 1625.
- Mandylion*, 12 yüzyılın ikinci yarısı, The State Tretyakov Gallery, Moscow, Russia.
- Mattihiw Paris, *Chronica Maiora (Major Chronicle)*, 1240-1253, Ms 26, fol. 44r, Library of Corpus Christi Collegi, Cambridge.
- Muhammad's Multiple Faces: Printed Images of the Prophet in Western Europe*, Alberto Saviello.
- Sansadoine frappant la statue de Mahomet*, Chanson d'Antioche, 1275-1300, Ms. Fr 786, fol.187v, Paris, Bibliothèque Nationale de France.
- The Prophet in the Book: Images of Muhammad in Western Medieval Book Culture*, Micheline Di Cesare.
- The Vitae Imperatorum Master, *The Sowers of Schism and scandal*, Dante Alighieri, Inferno, Paris, Bibliothèque Nationale de France.